

Benda Kálmán a 49 levélből álló kiadatlan levelezéshez írott bevezetőjében gondot fordított a levelezők családi miliójének bemutatására. Családtörténeti jellemzése és jegyzetanyaga a jeles levelezőtársak személye miatt is indokolt volt. Várday Kata 1589-ben ment nőül Telegdy Pál káliai kapitányhoz, akinek egész levélgyűjteménye maradt fenn. (Két vitéz nemesúr Telegdy Pál és János levelezése a XVI. század végéről. Kiad. Eckhardt Sándor. Bp. 1944.) Férje korai halála után a fiatal özvegy 1600-ban férjhez ment a szintén megözvegyült Nyáry Pálhoz. (Első felesége enyingi Török Zsófia volt.) Bedegi Nyáry Pál ekkor váradi kapitány s Bihar megyei főispán volt, s később Bocskai híve lett. Hamarosan a keleti országrész egyik legtekintélyesebb főúrává vált; királyi, majd fejedelmi tanácsos, birtokgyarapító, jó katona, aki a tollat is jól forgatta.

A művelődéstörténeti szemszögből is figyelemre méltó levelezés közlője joggal állapította meg, hogy Nyáry írásmódja, levélstílusa bizonyos tanultságra utal. Alátámasztja ezt az is, hogy feleségéhez írt levelei (41 lev.) mind sajátkezűek. Kettőjük közül ő a jobb levélíró: „Nekem szerelmes leveledet, ki nagy örömmel és szeretettel vettem, megadták, . . . Hozzám való igaz engedelmes szerelmedet, kibem én nem kételkedtem, magad nekem igen kedves édes kezeiddel is megmutattad, idővel talám nem leszek háládatlan érette. Csakhogy igen ritkán kezdek efféléket látnom, de talám, édes Katám, ezt sem érdemlettem volna tőled.” A jól folyó sorok arra vallanak, hogy a misszilis levél magyar nyelvű változata – a címzésben, megszólításban, kezdő és záró formulákban megmutatkozó kötelező formaságok mellett is nemcsak hozzáidomult már az élő latin levélformához, hanem a kötetlenebb magánlevelezésben tartalmilag színese, stílusában csiszoltabbá, egyéni érzelmek kifejezésére alkalmasabbá vált. „Ritkán írsz, édes szerelmelem énnekem, de ha úgy tetszik, édes Katám, csak légy egészségben. Ugyan tied vagyok én mind fogytig.” Másutt személyesebb tónusba oltva: „. . . édes Katám . . . nekem semmit nem írtál, bizony elég szívből való bánatom rajta. Mert idegen jóakarójához is nem kellene így kegyetlenkedni, nemhogy oly szerelmes igaz jóakaródnak igaz szívből való kéréséről el kellene feledkezned. Az mely szívem szerint én az te leveledet látom, úgy éreznéd mint én, bizony gyakortább írnl. De noha illen ritkán jutok eszedben, édes szerelmem . . .” Am ha egyik levelében örül, hogy „tolmács nekől” írhatnak immár mindenekről,

tréfásan korholja, ha nem ír, vagy deákjával írat: „Megérdemelné némely ember ez új esztendőben, megvernék az körmét restségéért, ki nem ír énnekem maga kezével.” Az idézett sorokkal érzékeltetni akartuk a kiforratlan helyesírású, sajátos központozású levelek közlés módját is.

A XVII. század eleji levelek következtelen helyesírásának modernizálása mellett helyeseltető a szövegközlésben alkalmazott elvszerű eljárás; kiadójuk gondosan ügyelt arra, hogy a hangérték megőrzésén túl, mindent, ami ejtést tükrözhet, meghagyjon eredeti formájában. A ma már nem közkeletű szavakra a jegyzetekben adott tömör magyarázatot. Mindent összevetve, a fotókópiákkal kísért ritka levelezés-kiadvány (OL Zichy cs. lt. P-707. Missiles) nyelvi irodalmi szempontból mintaszerűnek mondható.

A XVII. századi levélíró hagyomány továbbélése szempontjából figyelembe veendő a családi hagyományok öröklődése és keveredése is. Nyáry Pál és Várday Kata leánya, Nyáry Krisztina elsőben Thurzó Imre, majd Galántai Eszterházy Miklós felesége lett. (Vö. Eszterházy Miklós levelei Nyáry Krisztinának, 1524–1539, közli Merényi Lajos, Történelmi Tár 1900. 16–60, 264–295. 1901. 354–386, 481–512.)

Hopp Lajos

Erdélyi Féniks. Misztótfalusi Kis Miklós öröksége. Bevezető tanulmánnyal és magyarázó jegyzetekkel közléstesi Jakó Zsigmond. Bukarest, 1974. Kritérium K. 546 l. + 3 mell.

A hazai könyvnyomtatás ötszáz éves jubileumát ünneplő publikációk gazdag sorában kiemelkedő jelentőségű a kiváló kolozsvári történésznek, Jakó Zsigmond egyetemi tanárnak összefoglaló műve Tótfalusi Kis Miklós életpályájáról. Munkája célkitűzéséről a jegyzet rész elején így ír: „Kötetünkben Misztótfalusi Kis Miklósnak a magyar könyvkiadás, írásos művelődés, olvasáskultúra történetében és az egyetemes betűművészetben elfoglalt helyét megvilágító emlékeket gyűjtöttünk egybe. Ezzel a magyar nyomdatörténet legnagyobb alakja törekvéseinek jobb megismerését és életművének az eddiginél igényesebb kutatását kívántuk előmozdítani.” (441. lap)

Az önálló fejezetnek tekinthető, nyolcvan oldalas bevezető tanulmányban a Szerző összefoglalta Tótfalusi Kis Miklós életének és

pályájának minden lényeges részletét. Megismert az enyedi kollégiumból kapott neveltetésével, a műveltsége alapjait adó szellemi kapcsolatokkal. Elmondja, miként lett Amszterdamban a betűművészesnek európai szintű mestere. A legújabb szakirodalom részleteredményeit is felhasználva beszámol betűkészítő tevékenységéről, a latin, görög, héber, örmény és grúz betűtípusairól, Európát nyugattól keletig és délig behálózó üzleti kapcsolatairól, majd hazájába való visszatéréséről és a maradiság, megneemtetés hínárjában való vertengéséről. Megismert a betűművésszel és könyvnyomatóval. Új adatok alapján nyomdai hagyatékának sorsát, kiadói törekvéseit, elgondolásait és kezdeményezéseit is bemutatja az olvasóknak.

A négy fejezetre osztott fő részben a bevezető tanulmány gondosan megválogatott dokumentációja következik – „főként az egykorú, hiteles tényanyag közzétételével” és azzal a céllal, hogy „a korábbi irodalom pontatlanságait vagy romantikus nézeteit elkerülje”. Az első fejezet címe Tótfalusi szavaira utal: *Hogy könyvekkel bővítsem és olcsóítsam e hazát*... Itt található Tótfalusi írásai közül a legjelentősebbek, az 1686. évi amszterdami zsoltairoskönyv előszava (*Az olvasásnak tudásáért*), az 1698. évi *Apologia bibliorumból vett szemelvények (A magyar helyesírásért)*, az 1698-ban nyomtatott *Decretum Latino-Hungaricum* ajánlása (*Akapvető kézikönyvekért*) és végül a loginkább ismert írása a „maga személyének, életének és különös cselekedetinek” *Mentsége*. A második fejezet *Levelek és irományok* címmel a Tótfalusi Kis Miklóstól származó vagy neki írt levelek, hagyatékára vonatkozó iratok, leltárak ma ismert teljes sorát tartalmazza. Ezek nagyobb része már korábban is megjelent, de többnyire nehezen hozzáférhető, régi kiadványokban, szakfolyóiratokban. Közülük tizenhét azonban merőben új, Jakó Zsigmond kutatásai eredményeként itt került először közlésre. E fejezet szélesebb körű használhatóságát az is előmozdítja, hogy az olvasó a latin és idegen nyelvű szövegek magyar fordítását is megtalálja. A harmadik fejezet *Példás emlékezésre méltó neve*... címmel már a kortársak és az utókor emlékezéseit idézi. Az élén találjuk Tótfalusi barátjának és hű segítő társának, Pápai Páriz Ferencnek búcsúztató versét, az *Életnek Könyvét* 1702-ből. (Ennek Bod Pétertől 1767-ben *Erdélyi Féniks* címmel közzétett, jegyzetekkel, kommentárokkal kísért változata Jakó Zsigmond könyvének egyúttal címadója is.) A

kortársak emlékezetét idézik a kolozsvári Farkas utcai református templomban őrzött halotti kártának latin verseiből válogatott részletek, a kolozsvári Tóth István kitűnő fordításában. Az utókor „emlékezetét” viszont a teljességre törekvő (a mű megjelenése idején a legteljesebb) Tótfalusi-könyvészet regisztrálja. A negyedik fejezet *Magyarzó jegyzetek* címmel az igényes olvasó valamennyi felmerülő kérdésére ad szakszerű magyarázatot. E példás módszerességgel megszerkesztett rész magában foglalja a kiadványra vonatkozó általános megjegyzéseket, a tárgyi magyarázatokat, az idegen szavakat és kifejezéseket feloldó szótárt, a hely- és tulajdonnevek (az utóbbiakat azonosításához szükséges adatokkal) mutatóját, és végül a szöveg közti ábrák, képmellékletek és a műmellékletek jegyzékét. Külön dicséret és elismerés illeti a bukaresti Kriterion Könyvkiadó munkatársait, akik a romániai magyar könyvkiadás jelentős hagyományait ezzel a kiadvánnyal is továbbépítették.

Az irodalomtörténet művelőit Jakó Zsigmond kitűnő könyvének összefoglaló bevezetőjén kívül különösen érdekelhetik maguk a között szövegek, életrajzi vonatkozású dokumentumok, a betűhagyaték viszontagságos sorsát bemutató irományok (kiadatlan nyomdai leltárak, nyugták 1780-ig) vagy a halotti kárta unikum példányának egyszerre irodalom- és nyomdatörténeti jelentőségű hasonmás melléklete. De tanulsággal szolgálnak a szöveggondozás, az átirás és közlés példásan szakszerű szempontjai, amelyek a történeti hűsége és a könnyebb érthetőségre, olvashatóságra egyaránt figyelemmel vannak. Sajnáljuk viszont, hogy a Szerző a névforma használatában nem vette figyelembe a Tolnai Gábor által kezdeményezett (Irodalomtörténet 1942. 28–30. lap), Herepei Jánostól további adatokkal támogatott (Magyar Könyvszemle 1962. 57–59. lap; Adattár XVII. századi szellemi mozgalmaink történetéhez III. Bp.–Szegedi 1971. 143–146. lap) és Klaniczay Tibor által elvileg is megalapozott (Magyar Nyelv 1966. 480–486. lap), ma már általánosan elfogadott és használt *Tótfalusi Kis Miklós* alakot; és helyette a mű címlapján és szövegében is a Dézsi Lajos által kezdeményezett „Misztótfalusi Kis Miklós” formát használta.

A történész Jakó Zsigmond könyve az irodalomtörténet művelői számára feladatot is tartogat. A mű célkitűzése, gondosan megszerkesztett, mérőartó arányai nem tették lehe-

tővé Tótfalusi Kis Miklós valamennyi ismert írásának, így a *Síralmas panasz*nak vagy a nap-tárakban közölt alkalmi verseinek, még kevésbé lappangó, alig ismert vagy még fel sem kutatott írásainak, előszavainak, toldalékoknak, tipográfusi megjegyzéseinek maradék nélküli közlését. Ezek itt érthető hiánya azonban arra figyelmeztet, hogy a legnagyobb magyar könyvnyomtató-kiadó pályájának teljes meg-rajzolásához már nem nélkülözhető az irodalmi hagyatéék egésze.

Holl Béla

Teleki Sámuel és a Teleki-Téka. Válogatta, bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta Deé Nagy Anikó. Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 259 l.

A Kriterion-kiadó változatos és gazdag, sok értéket közreadó Téka-sorozatában látott napvilágot a „Teleki Sámuel és a Teleki-Téka” című gyűjteményes kötet. A közhelyszámba menő megállapítás, hogy a mű hiányt pótol, ezúttal több, mint igaz. Teleki Sámuel a XVIII. századi művelődésnek azok közé a nagy jelentőségű alakjai közé tartozik, akikkel a tudományos kutatás meglehetősen mostohán bán, noha a vele kapcsolatos néhány újabb publikáció is méltán felkeltheti iránta az érdeklődést. Általában igen keveset tudunk a nem irodalmi vagy tudományos alkotásaikkal, hanem a művelődésben egyéb tevékenységükkel érdemeket szerzett olyan egyéniségekről, mint amilyen Teleki Sámuel is volt, az iskolai oktatásban és a köztudatban pedig szinte még a nevük is ismeretlen.

A kötet közreadója, Deé Nagy Anikó a lehetőségek szabta keretekben sokoldalúan mutatja be az erdélyi kancellár alakját, életének, működésének főbb mozzanatait. Tömör és tartalmas bevezetésében hangsúlyozza, hogy Teleki Sámuel érdeklődése és tevékenysége nem korlátozódott a könyvtárra, amelynek alapítása a nevéhez fűződik; politikai és művelődéstörténeti szerepe, tudományos tevékenysége is számottevő, s nagyrészt feltárára vár.

Ennek ellenére a kötetbe bekerült dokumentumok jórészt a könyvtárról vagy róla is szólnak. Ez nemcsak azért helyes, mert mégis a Téka volt Teleki Sámuel legfőbb alkotása, hanem azért is, mert így, a több évtizedet felölelő levelezés tükrében érzékelhető igazán, mennyi

munkát, gondot, költséget vállalt a kancellár egy hosszú életen át a páratlan gyűjtemény létrehozásáért, milyen nehézségek leküzdése árán tudta megteremteni a távolból a könyvtár megfelelő marosvásárhelyi elhelyezését, s – ami különösen közel hozza egyéniségét az olvasóhoz – mennyi önmegtagadást, fájdalmas áldozatot is követelt az idős Teleki Sámuelől az önkéntes lemondás évtizedeken át kialakított, maga teremtette közvetlen környezetét alkotó kedves könyveiről, akkor, amikor nagy öröm is volt számára, hogy elérte ifjúkorában kitűzött célját, a „Musis Patriis, Gratisque Posteris” átadott köz-könyvtár létrejöttét.

A kötetnek mintegy negyed részét alkotja a bevezető tanulmány, ezt követi 82 levél, amelyből 71-et maga Teleki Sámuel írt, 11 pedig neki szól. Nehéz bármit is kiemelni az összességükben rendkívül érdekes dokumentumokból; sorra olvasva őket, mintha egy eddig ismeretlen naplót vagy emlékiratot tartana kezében az olvasó (éppen ezért talán szerencsésebb lett volna a leveleket egyetlen, szoros időrendben közreadni), mégis külön említést érdemel a 9. számú, Friedrich Miegehez szóló, s az erdélyi szellemi életről, művelődési állapotokról képet festő levél. Számszerűen a két könyvtárhoz, Szász Józsefhez és Kelemen Mártonhoz írott (19, ill. 16 db.) levél alkotja a gyűjtemény gerincét, s különös jelentősége van a kancellár feleségének, az ugyancsak könyvgyűjtő Bethlen Zsuzsannának írott 10 levélnek is. A Telekinek szóló levelek írói közül Bod Péter, Kovásznai Sándor, Zilai Sámuel, Kazinczy Ferenc kiemelkedő jelentőségűek.

A kötet további részében magyar fordításban olvashatunk részleteket Teleki Sámuel más írásaiból: útinaplójából, könyvtári katalógusa egymást követő köteteinek előszavából (amelyek igen értékes, eddig nagyrészt rejtett művelődéstörténeti dokumentumok), végrendeletéből és könyvtári törvényeiből, valamint első könyvtárosának, Mihelyes Jánosnak naplójából.

Deé Nagy Anikó a marosvásárhelyi Teleki-Téka teljes levelezés- és iratanyagából merítette a kötet anyagát. Remélhetőleg mielőbb sor kerülhet egy minél teljesebb Teleki-levelezés kötet és egy terjedelmes Teleki Sámuel-monográfia közreadására is, amelyből még közelebről megismerhetjük a kancellár nagy jelentőségű és szeretetreméltó alakját.

F. Csanak Dóra